

POKUS O VLAST: BOLZANO, RÁDL, PATOČKA A MY V ROCE 1979

Petr Pithart

« To přesvědčení přijměte na základě důvodů : Čechy, jakkoli nešťastné nyní jsou, mohou být pozvednuty k nejšťastnějšímu zemi Evropy... Ale ví to Čech dobře ? Je mu známo, jaké má schopnosti a předpoklady k ještě většímu možností ? Ani v nejmenším si to neuvědomuje : považuje se sám za nic, stydí se za svou vlast... Ó kéž by se mi podařilo alespoň u vás, budoucích příslušníků vyšších stavů probudit ušlechtilější smýšlení, učinit vás žárlivějšími na čest naší vlasti ! Kolik dobra by to přineslo ! Oč obtížněji by prováděli své záměry ti, kdo se snaží nás olupovat o jedno právo za druhým ? Držme se proto, přátelé, domácích zvyků a řádů v naší vlasti ! Nedejme se žádnou lstí pohnout k tomu, abychom je opustili a nahradili cizími, které nemají ve srovnání s našimi žádné podstatné přednosti ! »

Bernard Bolzano.

Potřebujeme někam patřit. Neříkejte, že alespoň občas netoužíte přesáhnout monotónní zakletí do soukromých zájmů a starostí, do těch našich malých i velkých sobectví ! Potřebujeme se překročit, tak už je to v nás zařízeno a je to dobře zařízeno : člověk není jen sobec. Nedaří-li se nám patřit k národu, patříme aspoň k « Trabant-klubu »...

Národ je to, co bychom potřebovali !

Vlast však není ničím, není-li přijatým nárokem, vyslyšenu výzvou : vlast je to, co potřebuje nás.

Zdá se věru pošetilé začít s pokusy oživit zemdlené city k širšímu společenství novými výměry starých slov. Třeba takových, jako je « národ » či « vlast ». Slova, která zní dnes tolika lidem už jen dutě, jako z rozeschlého sudu, z něhož s gustem naposledy popíjeli naši pradědové, snad dědové ; ještě jeden hlt, který vzápětí zhořkl v ústech, upili otcové v mobilizační noci koncem září 1938. My pak před lety, koncem srpna, nadechli jsme se už jen starých vůní, ovšem i starých zápachů.

Věřím však, že právě dnes, kdy se stále méně domlouváme smysluplným jazykem a stále více jen jakousi zastírací slovní gestikulací, srozumitelnou jako mimikry vždy jen zasvěceným, těm, kteří jsou « proti », « pro », či kterým je to jedno., že právě dnes bude muset být na počátku – slovo.

Jsem důvěřivý k životnosti slova « národ », protože nevidím, co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti. A pak, český koncept národa, jak chci ukázat, byl věru problematický.

Věřím však dosud ve vlast, ve vlastenectví.

Nevím o žádné jiné, méně pošetilé a zároveň praktičtější možnosti, jak nad rozpadlým národem sklenout svorník tak široký, aby se nikdo nemusel pokládat za předem vyloučena z naděje konečně moci přesáhnout zoufalou marnost soukromničení, k němuž se cítíme odsouzeni poměry. Zároveň svorník dostatečně naléhavý, aby z nás dokázal vykřesat víc, než jen kolektivní sebelítost a lamentace o tom, že se tu nic dělat nedá...

Ostatně na počátku století ideologové našeho národního obrození, zřejmě také v obavách z prodlení, přičkli národu jako ideji i jako společenské praxi jen úzký a – jak se později ukázalo – nepřilíš náročný význam a smysl. Budu to tvrdit s Bernardem Bolzanem (1781-1848), Emanuele Ráblem (1873-1942) a Janem Patočkou (1907-1977) ; věřím však, že pro všechny dosud nenaplněné možnosti národa zůstalo nám aspoň slovo. Prastaré slovo vlast.

Jen slovo? Nakonec přece záleží především na tom, dokážeme-li být vůbec ještě osloveni. Neodumřela-li v nás tato schopnost docela, pak ovšem bude na místě předpokládat, že na slova nejasná, vágní a vůbec nepevná v základech budeme velmi citliví, ba alergičtí. Prozkoumejme tedy ony základy !

Národ, jak se na jeho vymezení konstruktéři českého obrození kdysi víceméně shodli, pro nás byl a je cosi nakonec samozřejmého, neproblematického, jakoby z přírodního, objektivního řádu odvozeného, daného. Ba osudového, snad i mýtického, i když i tohle mohlo v Čechách znamenat jen « česky mluvícího ». Jistěže, až nakonec, až posléze byl národ samozřejmostí. Bylo nejdříve třeba vzpomínat jej z minulosti, vyluštit ze starých pergamenů – v nejhorším « objevit » jej za skříň se starými šípy z Žižkových válek ve sklepe kostela ve Dvoře Královém... Zprvu nezbyvalo, než jej chránit, žárlivě střežit před nároky a kritérii civilizačně, kulturně a především politicky vyspělejší ciziny. Horlivě rozsazovat sazenice obětavého nadšení, pak je příčinlivě zalévat sentimentem a jen zlehounka na ně dýchat, aby neumrzly. – Však hle, již koncem století sebevědomě « v sadě skví se jara květ, zemský ráj to na pohled... ». Národ byl za šedesát, dejme tomu za osmdesát let, když nebezpečí germanizace pominulo – hotov ! Mnoho otázek nad sebou samotným si nepřipouštěl : vždyť český jazyk se vsutku prosadil a i ve srovnání s jazyky národů vyspělejších se osvědčil. Českým národovcům se všechny zpochybňující otázky zdály nadbytečné, podezřelé, ba nejednou páchly jim zradou, zaprodanectvím.

Vlast není však z řádu přírody, osudu, mýtu. Není a nikdy nemůže být daností. Je věčně nehotovým dílem kulturním v onom širokém, nejširším slova smyslu. Dílem náročnějším, než « národ po českém způsobu », protože takový národ se prostě ujímá jakýchsi nepromlčitelných, jen pozapomenutých práv, promluví česky a jednoho dne tu jest. Nemá-li nepřátele, nebo jsou-li příliš mocní, začne sám na sebe zapomínat. Nebo zmalomyslní.

Vlast není, nikdy nemůže být hotova.

Češi jako milenci a manželé

Původní český nacionalismus byl jako silný, opojný cit : jako zamilovanost, často zaslepená, jako milenecké zbožňování. Vlastně sebezbožňování. Vždyť

v prvních láskách býváme svou vlastní, náhle objevenou schopností nechat se unést citem, propadnou čemusi mimo nás, okouzlení nejednou více, než Jí či Jím.

Vlastenectví však může být jen zralou láskou : řeknu, nepřliš ovšem vzletně, že snad může být jako dobré manželství. Neboť je také, či především, rozhodnutím, slibem, závazkem. Něčím, co se nám kdykoliv a bez předběžného varování může rozpadnout v rukou, a co proto musíme vytvářet a stmelovat stále znovu.

Láska milenecká je spíše jen onou zamilovaností. Je citem, v němž se čerstvě uvědomělá, a proto vlastně obtížná individualita slastně rozplývá, zbavuje sebe sama. Je nerealistickou absolutností nároků a práv, všech práv jednoho vůči druhému : jsem tvůj, jsi má, šeptají si milenci, ale na stejnou notu se zpívalo v cituplných písních vlastenských minulého století. Jen výjimečná, protože vesměs nakonec nešťastná, jsou však manželství, v nichž takováto zamilovanost přetrvává, aniž vyzraje v odpovědnou lásku. Neboť dobré manželství není zázrakem přírody, šťastným tahem v loterii osudu, ale dílem dvou lidí : je, s prominutím, kulturní institucí. Je také láskou, ale je, jak už řečeno, zároveň rozhodnutím, slibem, závazkem. Také tu jde o práva jednoho k druhému, ale stále více i o společnou odpovědnost, o dobrovolně, právě z lásky dobrovolně sdílené starosti. Ano, z povinnosti. A také o obtížnou schopnost odpouštět.

Křesťanská idea nerozlučitelnosti manželského svazku, ostatně základ i mnoha jiných než jen křesťanských forem tradičního manželství, není původně nelidským nárokem, omezujícím člověkovu svobodu, jak se moderním lidem zdá. Je naopak nejnáročnější a přitom zcela samozřejmou výzvou k lidskosti : v podstatě (před Bohem, rozumí křesťan) jsou přece všechny lidské bytosti totožné a už proto je vůbec možné vznášet nárok snášenlivosti. Jak vůči těm dvěma, které v dřívějších dobách svedla dohromady vůle rodičů nebo pravidla širšího společenství, tak i vůči těm, kteří se našli sami, ale po čase přestali hořet oním oslepujícím plamenem lásky milenecké. Proti romanticko-sentimentální představě o výlučnosti každého šťastného svazku dvou nezastupitelných jedinců jako podmínce trvalé lásky, proti skeptické vlastně víře v toliko osudové a tedy náhodné šťastné setkání muže a ženy, klade křesťanství a vůbec tradiční kultury velmi neromantický, ale o to kulturnější, civilizovanější imperativ nerozlučitelnosti manželství. Předpokládá totiž, že jako bližní, jako rodiče svých dětí a jako hospodáři na společném, zděděném a zvelebeném gruntu, tedy ve svém lidství, nejsou konec konců ten a ten muž a ta a ta žena nezaměnitelní : pouhý vzájemný cit, byť sebesilnější, může být prvním, ale už vůbec ne posledním důvodem jejich svazku. Právě proto, že není založen především na osudové náhodě, mohou si dát před Bohem slib věrnosti a proto jej mohou a mají dodržet. Lásky nemusí jen « propadnout », mohou se jí i — naučit.

Na ona absolutní práva zamilovaných, odpovídající moderním představám o osudově výlučné volbě nezastupitelného partnera, navíc ještě v bouřlivém, ale i chaotickém a egoistickém období dozrávání osobnosti, se tu realisticky rezignuje — a věčností manželské nevěry naznačuje, že tento realismus je na místě. Realismus zůstal, ba zbytněl, zcyničtěl : nároky, kdysi z něj samozřejmě vyplývající,

odvrhli jsme přitom jako bigotní pověru. Žijeme přece ve věku konzumu a tedy spíše práv (která právě lze konzumovat), než povinností (které konzumovat nelze, které dokonce nejednou nutí k odříkání!). Není zas tak moc důležité, že jsou to dnes práva nejednou jen deklarovaná. V nejhorším případě žijeme v přesvědčení, že máme alespoň jakási « práva na práva ». Povinnosti, které máme, jsou od ďábla : od úřadu, zaměstnavatele, od dopravní policie...

Český nacionalismus, intenzivně citově prožívaný vztah k pospolitosti lidí mluvících česky a k symbolům této pospolitosti – to byla právě jen láska milenecká a možná jen ta zamilovanost. Stojí, ale i padá s vědomím výlučnosti, tj. týká se jen a jen vztahů Čechů k Čechům, ačkoli ti přece na daném území nežili sami. Kulminuje, když se pospolitosti dostane posledních důkazů toho, že Češi patří k sobě, když se jí dostane samostatného státu. Z hlediska nespecifikované « pouhé » lidskosti, je to láska sobecká, i když tolikrát dokázala projevit se až okázalou obětavostí. Je také zaslepená. Taková láska, vlastně tedy zamilovanost, postupně však vyprchává s tím, jak selených nejistot mládí ubývá. A jak přibývá konkrétní odpovědnosti za stát, který, bohužel, není soudružný, protože není etnicky homogenní. Dnes z toho všeho zůstalo chtěné-nechtěné, jen formální manželství : nejasně pocítovaná, zapomínaná, také proto, že nepřilíš povzbudivá minulost, společné, ale to dnes znamená především společně promrhávané a rozkrádané národní jmění... Denní snění o rozvodu, který by to všechno vyřešil : o emigraci. Budoucnost ? Kdo by na to dnes přísahal, že tu bude vůbec jaká společná budoucnost dětí našich dětí ?

Z českého národa tedy zůstalo jen formální manželství, bez citu a bez lásky, bez společně sdílené odpovědnosti.

Jak se to mohlo stát ?

Jaká že byla ona původní představa českého národa, toho národa, který se dnes probouzí z mdlobného spánku pomalu už jen při tom nešťastném hokeji ?

Nesmiřitelnost dvou nacionalismů

Teprve před půl stoletím upozornil Emanuel Rádl v « rádlovsky » zaujaté, pateticky bojovné a na tehdejší aktuální politické problémy a spory polemicky reagující studii « Válka Čechů s Němci » na zvláštní, zcela « nezápadní » fundaci moderního českého národa, toho národa, který si zhruba po dvousetleté césuře začal na počátku minulého století znovu uvědomovat svoji osobitost a jednotu. Rádl – « masarykovštější » než sám Masaryk – stál se svými názory zcela osamocen a jeho hlas, nejednou prorocky varovný, byl zcela oslyšen.

České veřejné mínění nebylo ochotno tradiční pojetí národa přehodnocovat. Vždyť povrchnějšímu pozorovateli mohlo se právě tehdy zdát, že tomuto pojetí dostává se konečně historické satisfakce : Češi měli konečně svůj vlastní stát, v němž Němci byli menšinou toliko de facto (nikoli de iure), žijící na periferních území a nemající žádných kolektivních národnostních práv. Zdálo se, že když se pak po letech obstrukcí rozhodli v roce 1926 pro loajální spolupráci s Čechy, pro vstup do vlády, že se tím definitivně smířují se svou porážkou. Avšak za kulisami vnějškových úspěchů sebevědomého národního státu schylovalo se

pomalu k dalšímu, a jak se později ukázalo, k definitivně poslednímu dějství oné věkovité « války Čechů s Němci » ; již za deset let na to měla být henleinovská Sudetoněmecká strana nejsilnější politickou stranou v Československé republice. Všechny ostatní strany myslely spíše na své vlastní zájmy než na zájmy státu...

Kolikrát jsme se již ubezpečovali o tom, že náležíme spíše světu evropského Západu než Východu, zdůvodňovali si proč a jak ! Nevím však o nikom, kdo by — s výjimkou Rádla — zpozoroval a hlasitě řekl, že právě v ideovém i praktickém pojetí národa jsme se evropskému Západu, rozumím tím s Rádlem Evropu na západ od Rýna, vzdálili nejvíce. Přesněji řečeno : nikdy jsme se mu v tomto ohledu vlastně nepřiblížili. Tvrdím dnes, že je to vzdálení, které mělo a má doslova osudové důsledky.

Je paradoxní, i když na druhé straně zcela přirozené, že náš výměr národa se ze všeho nejspíše podobá právě výměru toho národa, vůči němuž jsme usilovali národnostně se vyhranit, od něhož jsme se ze všech sil chtěli oddělit. To ovšem ale nemohlo dopadnout jen dobře : nasnadě bylo nějaké definitivní řešení, protože Češi a Němci byli nejen sousedy. Žili také dlouho spolu v jednom státním celku, dlouho byli příslušníky jednoho národa (nikoli ovšem národa v moderním pojetí) « Böhmen ». A právě Němci s « nezápadním » pojetím národa jako společenství jazyka přišli : v každém případě mají, jak myšlenka, tak praxe, moderního českého i německého národa — příznačnou shodu okolností v obou případech národů po dlouhou dobu bez vlastního státu — společné kořeny.

Němcům daly pocítit jejich malost a slabost napoleonské války — mřem tylžským bylo rozbito Prusko. Vypjatá německá romantika je tak v neposlední řadě svéráznou kulturní kompenzací zaostalosti společenského, zejména politického a státního života : národ definuje na základě toho, co v politické mizérii zbylo. Z nouze učinila ctnost a vyvolala tak patos němectví, které mělo být oslavou ducha. — Na české straně vyvolaly zážitek ještě bytostnějšího ohrožení josefinské reformy, které ve jménu racionalizace celorakouského státního provozu potlačovaly jakýkoliv « neracionální » svéráz, v našem případě mimo jiné český jazyk. Na německé straně horuje pro německý národ patetický Fichte, Slované pak najdou svého proroka v zasněném utopistovi, také ovšem Němci, Herderovi. Romantický cit pro idealizovaný národ osvojují si v Jeně mezi rozválceným studentským živlem Kollár a Šafařík a oni pak infikují mladého Palackého, tehdy působícího ještě na Slovensku, resp. v Uhrách. Dispozice ke « kulturnímu », romantickému nacionalismu dostávají se do Prahy pozoruhodnou oklikou : z německé Jeny přes evangelické Slovensko...

Dva národy, které spolu po staletí žily v konfliktech i ve spolupráci, které se vzájemně obohacily nejedním podnětem, i když my jsme byli zpravidla v roli žáků, antagonisté i partneři, uvědomí si sami sebe, svou moderní národní identitu právě v této nešťastné romantické poloze citu, aby už tím vykročily na cestu, která nevyhnutelně povede k dramatickému konci vzájemného soužití : Češi se, díky vítězství spojenců v 2. světové válce, vyhnou « konečnému řešení », Němci se, jako poražení, nevyhnou odsunu. Přitom od počátku minulého století, od té

doby, kdy se oba jazykové kmeny národně uvědomí a definují, a zejména pak od roku 1848 je stále zřejmější, že spolu nedokáží žít v jednom státě, že se o to nebudou ani příliš snažit : ani v širším Rakousku, ani v užším Československu, ani v rámci protektorátu, ani v lidově demokratické republice. Konstituovaly se totiž v duchu téže výlučné, partikularistické ideje a tvrdím, že ideje nejen nestátotvorné, ale přímo « státoborné » : ideje přírodně pojatého národa, vymezeného společným jazykem jako hodnoty nejvyšší. I kultura jako další « národotvorný » princip je tu pojata vlastně přírodně : nikoli jako lidský výtvor, jako civilizace, ale jako odkaz věků či jako kultura v užším, jazykovém (slovesném) smyslu. Řekněme to obrazněji takto : kultura jako lyrika, nikoli jako právní řád. Zhoršování vzájemných vztahů Čechů a Němců a především definitivní konec soužití po roce 1945 potvrzuje fatálnost jazykového výměru národa.

Národ politický

Národ v « západním » smyslu, jak ukazuje Rádl, je národ politický, střízlivěji založený na rozumu : je společenstvím lidí, kteří se z praktických důvodů zorganizovali pod jednou ústavou, kteří činně, byť i v nejvyhrocenějších konfliktech, osvědčili vůli vytvářet v tomto rámci lidské podmínky vzájemného soužití. Původ, rasa, kmenová příslušnost, ale ani dřívější společná minulost, kultura, tradice, tím méně tzv. národní charakter nejsou z tohoto hlediska zásadně rozhodující, protože hlavní je ona vůle vytvořit a zdokonalovat státní společenství a takto vytvářet novou přítomnost a budoucnost. Výrazem toho všeho je loajalita k zákonům, k ústavě, ke státu. Národ není tu cosi nehledaně přírodního, není « rostlinou přírodní jako rodina, jen má více větví » (Herder), naopak, je útvar « umělým » – v duchu rousseauovsko-herderovském a vůbec romantickém jde tu o umělost ve smyslu jednoznačně pejorativním : « němectví » bylo odtrženo od konkrétní politiky a jeho idealita byla postavena do protikladu k « pouhému » pragmatismu politiky francouzská a anglické. Rasa či jazykový kmen – to, co vesměs bylo ve střední a východní Evropě postačující podmínkou a přímo podstatou existence národa – byl a je na Západě pouze « materiál », z něhož politický národ může, ale také nemusí vzniknout. Vznikne-li, pak zpravidla přibírá « materiál » i odjinud, nevznikne-li přímo smíšením nejrozmanitějších « materiálů » (Angličané pocházejí z Britů, Normanů, Anglosasů ; Francouzi z rodin galských a germánských, o Americe ani nemluvě). Stát tu není pouhým « vyvrhnutím rodiny », jak nenárodně postuloval obdivovatel nezkaženosti ušlechtilého divocha Herder, ale je cítěním, i když nutně konfliktním dělem lidí, pokoušejících se v daném rámci o uskutečnění nejdokonalejší organizace společnosti.

Toto historicky starší « západní » pojetí národa je tedy výrazně politické, jakkoli přitom právě rozpisavosti politiky, tj. instituční moci, staví relativně pevné hráze z jiných autonomních sfér lidského života. Bez těchto hrází, které však nemohly být stavěny v politickém vakuu jako třeba u nás, převládnou pak nutně totalitní aspirace politiky. Na východ od Rýna se totiž zhruba od počátku

minulého století konstituují národy, které z nejrůznějších důvodů nestihly zorganizovat se ve svazky státní, občanskoprávní, vesměs v duchu pojetí « organického » (Rádl), takřka jako přírodně rostlé. Lze také mluvit o « státním » pojetí národa na jedné straně a o pojetí « kulturním » na straně druhé : osudovým paradoxem však je, že čím dále na Východ, tím více se stát sám stává hrází vůči všemu, co státem není, včetně kultury samotné. Usiluje všechno postátnit. Právě « kulturní » národy nejednou dokázaly totálně zpolitizovat původně zcela nepolitické sféry lidského života : politika a stát tu, nedomestikovány, působí jako nezvládnutelný přírodní živel. Za takových podmínek se jen stěží může rozvinout občanská loajalita ke státu, bez níž se nacionalismus nedokáže transformovat ve svou zralejší, « občanštější » formu, ve vlastenectví. Lidé se pak ke státu chovají buď se servilní poslušností, nebo jako k nepřátelské, cizí moci, buď jako otroci, nebo jako notoričtí revolucionáři.

Loajalita

U pojmu loajality, tj. loajality k vlastnímu státu, bude třeba se zastavit. Také proto, že u nás se něco takového vlastně nikdy ani nevyvinulo. Nejspíše z toho důvodu loajalitu raději už předem podezíráme a morálně desavuuujeme, ačkoli je jakýmsi moderním vtělením rytířskosti, věrnosti. Jak však zdůrazňuje Rádl, není věrností ani slepou, ani formální : znamená sympatickou účast, vědomí spoluodpovědnosti, solidárnosti. Nikoli konformnost ! Řekl bych, že opozice vůči té které vládě, či, jak by se dnes spíše řeklo, vůči režimu, může být výrazem velmi silné, už také proto, že nepohodlné loajality ke státu : toliko lhostejnost či zásadně negativistická opozice nemá s loajalitou nic společného. Jistě, i loajalitu lze vypovědět, i « nejloajálnější člověk se může vzbouřit a má k tomu právo ; ale předně se k revoluci odhodlává po mravním boji a mravním rozchodu s předmětem své víry a za druhé opouští jeden ideál jen kvůli ideálu jinému. Loajálnost není jen zvykem ani instinktem, nýbrž jest založena na přesvědčení, ale nejen na rozumu, nýbrž i citu ». Rádl dále připomíná, že u nás, kde « ideologie obyvatelstva jest založena na kmenovém vlastenectví, které počítá jen s láskou ke svému kmeni a úsilím jeho moc co nejvíce rozšířiti a užiti k tomu eventuálně i moci státní, stává se jen prostředkem v boji kmenových zápasů... Později zápasy s dynastií habsburskou, zemi nepřelící, nedaly mnoho příležitosti k rozvinutí loajality. Století XIX. pak svou jednostrannou nacionalistickou agitací a herderovským pojetím národa jako přirozené jednotky proti nepřirozenému státu soustavně podrývaly státní loajalitu. Tak málo bylo pro ni smyslu, že není ani jediného vážnějšího projevu z doby poválečné, v němž by si myslící Čech uvědomil, že odporem k Rakousku trhá staleté svazky a že tento odpor jest třeba *individuálně* (podtrhl E. R.) mravně odůvodniti, protože se jím lámou svazky loajality... U nás jsme si dosud nezvykli dělati rozdíl mezi národností a státem ; půjde o to, na tento rozdíl systematicky upozorňovati. » Stát byl prostě příliš dlouho cizí, nepřátelský « erár » a všechny pozitivní city upínaly se k národu, jako zprvu k programově, pak už jen spíše bezděčně rozkladnému prvku ve státě. Nezvykli jsme si na tento dosti zásadní rozdíl mezi národem (v našem pojetí) a státem

aní potom, ba nezvykli jsme si dodnes, kdy už je otázka sama vlastně jen akademická.

Po roce 1918 byl sice samostatný stát vesměs radostně uvítán, avšak základnímu problému « politického národa » jsme se i tehdy vyhnuli : stát byl jednoznačný toliko navenek. Uvnitř, přes jeho demokratické rysy, rozlišoval na jedné straně mezi Čechy a Slováky (« Čechoslováky ») jako « státoprvními národy », mluvčími « státními jazyky » a na druhé straně ostatními příslušníky jiných jazykových kmenů, pouhými to jednotlivými « státními občany československými »: těmi byli kupříkladu Němci a Maďaři. Stát byl tak vyvrcholením pouze « Československého národa » ; byl nezastřeně mocenským potvrzením jeho převahy. « Československá republika » a « Československý národ » nebylo přece jedno a totéž ! Tento národ nebyl politickým národem, protože do sebe odmítl zahrnout příslušníky jiných jazykových kmenů. Snad to ani nebylo možné : státy se udržují těmi idejemi, na základě kterých vznikly, řekl kdysi Masaryk. Nebo také s těmi idejemi umírají, říká vlastně totéž. Československý vznikl sloučením idejí neslučitelných, ohně a vody : uplatněním státoprávní zásady historické kontinuity zemí Koruny české a demokratické zásady přirozeného práva, práva na sebeurčení národů. Němci a Slováci ocitli se tak v témže státě na základě dvou zcela protikladných zásad ! Jen to bylo těmito zásadám společné, že použití obou zdálo se být sebevědomým a také lehkovážným Čechům, « miláčkům Dohody », jak si sami říkali, výhodné. Čeští politikové konjunkturálně využili vyjmečně příznivého okamžiku a brali, co bylo možné vzít. Počítali jsme se přece mezi státy vítězné...

Se Slováky i s Němci naložili jsme pak jako výhradní vlastníci státu. Domnívali jsme se přitom, že obecně demokratický charakter státu postačí uspokojit ambice nečeského obyvatelstva. V každém případě integrující státní idea, s níž by se mohli jak Slováci, tak i Němci ztotožnit, a ve jménu které mohli by být ochotni ve chvíli ohrožení stát bránit, nevznikla. « Čechoslovakismus », který se snad někomu mohl zdát být takovou ideou, či jejím zárodkem, byl ve skutečnosti jen nacionalistickým zneužitím nezažité ideje politického národa : nepředstavoval stejné zisky a stejné oběti na české a na slovenské straně ; navíc se nelze ubránit podezření, že byl inspirován především zcela přízemní snahou přecíslit Němce, kterých bylo v novém státě více než Slováků (samotných Čechů byla přitom jen slabá nadpoloviční většina !). Proč do « státního národa » měli patřit jedni občané a druhí ne ? Proč Slováci ano a Němci, Maďaři, Rusíni, Poláci ne ? Protože právě Čechoslovakismus nebyl integrující státní ideou, ale pokusem poněkud zaostalejší Slováky – s paternalistickým sentimentem – zahrnout do vyspělejšího a silnějšího českého národa. Netřeba bagatelizovat, co všechno dobrého Češi pro Slováky přitom udělali. V úhrnu šlo tu však o dotažení českého nacionalismu ad absurdum. Státní idea tedy nevznikla a nikdo se ji ani nepokusil formulovat, promyslet. Nebylo totiž základů, na nichž by takový pokus mohl být podniknut : národ byl prostě nadále jazykový kmen a stát nyní čímsi navíc. Byl jeho mocenským zařízením, zařízením Čechů jako kmene nejsilnějšího. Málo platné, byli jsme nyní malým Rakouskem.

Když pak byl tento stát ohrožen, byli jsme my Češi zaskočeni nejen zradou západních spojenců, ale právě i neloajalitou vlastně všech ne-Čechů včetně Slováků a čeští politikové rezignovaně odevzdali stát Hitlerovi...

Loajalita za protektorátu mohla být ve skutečnosti jen kolaborací.

Po válce jsme vysídlili všechny Němce a čeští politikové opět nesplnili sliby dané Slovákům (federalizace nebo alespoň autonomie). Stát si nyní přivlastnili ti, kteří se prohlásili za « předvoj dělnické třídy » ; loajalita vůči takovému státu byla příliš násilně vynucována, než aby mohla být skutečná.

Západní idea a praxe státu jako společného díla vždy tu podléhala východní ideji a praxi státu jako uskutečnění již hotové a výlučné danosti : národa v jazykovém či « národa » v třídním pojetí. Národ ukazuje se tak jako proměnlivá, jevová forma naší neschopnosti překonat nechuf ke státu jako příležitosti pro všechny, jako státu občanů.

Loajalita ke státu je však hodnotou jen tehdy, není-li výsadou jen některých, byť by i ti to někteří tvořili ve státě většinu. Loajalita vůči « svým vlastním » (Čechům, soudruhům...) je krajně nebezpečným zjednodušením poměrů : v nejlepším případě vede k demokracii tzv. většinové. Které menšiny přijdou zkrátka, je už pak vlastně jen nahodilé : zda Němci, Slováci, nekomunisté či naopak idealističtí komunisté jako dnes... Teprve loajalita vůči státu, jež zahrnuje všechny občany (nebo obráceně : vzájemný respekt všech občanů, kteří takto vytvářejí stát), je náročným postojem, který můžeme vyžadovat bez obav, že vyžadujeme konformitu, přizpůsobivost, sobectví.*

Odpovědný jednotlivec a « lid »

V « západním » smyslu je tedy národ právně vymežitelným sjednocením občanů, jejichž individuální vůle se projevila ve volených shromážděních, smlouvách a plebiscitech a jejichž integrace se téměř vždy soustředila kolem politické ideje. Příslušnost k národu nemůže tu být určována v první, ale ani v druhé řadě tzv. objektivními znaky, jako je rasa, jazyk, původ (později třeba « třídní původ »). Národ se tu proto neuzavírá – a z principu se ani nemůže uzavírat – vůči nikomu, kdo chce politickými prostředky, tj. prostřednictvím státní moci nebo opozicí vůči této moci, prosazovat své pojetí ideálů, na kterých moderní západní společnost vznikla, především demokracie a liberalismu, nebo které ji ovlivnily a ovlivňují, jako např. socialismus. Národ je založen na suverenitě jednotlivých občanů a na aktivním uvědomělém vztahu rovnoprávných příslušníků národa k národnímu celku. Pak opravdu nemůže být důležité, jakým jazykem kdo mluví.

« Ne-západní národy » se utvářely kolem iracionálního, nepolitického, vlastně biologického a v tomto smyslu « předcivilizačního » lidu, přičemž důraz byl kladen nikoli na individuální svobody, nýbrž na společenství, kolektivnost a sdílené city. Přirozené právo proměnilo se tu v právo přírody. Nejednou se v duchu

* Viz také v tomto čísle (tribuna *Svědectví*) úvahu Erazima Koháka na obdobný námět. Pozn. pařížské redakce.

romantismu zdůrazňovaly idealizované vnitřní hodnoty nepolitického, civilizačního nezkaženého « lidu », projevující se právě v jazyce, v kultuře, ve zvycích. Romanticko-nacionalistická koncepce vždycky osvědčuje sklon k idealizaci vlastního národa, brání kritickému myšlení, bez něhož nakonec není moderní vědy, tím méně politiky. Proti národům « odvozeným » (násilím vzniklým, atomizovaným, odcizeným..., atd., jak se s despektem poukazovalo právě z německého spekulativního myšlenkového světa) byly vyzvedávány « původní » národy, jako organické celky, málem jako jednotlivé kolektivní osobnosti, nadané dokonce « národní duší », jíž se jednatel plně a často rád podřizoval. « Národ » tu byla objektivní kategorie, která se vyznačovala trvalými etnickými trendy, zejména právě jazykem a kulturou. Národ je pak vskutku pouhým pokračováním rodiny a kmene, je založen biologicky a na rasových instinktech. Takový národ je proto také postaven *proti* státu, nad stát, jako cosi vyššího, mravnějšího : Herder věří, že národy, zbavené otěží státní politiky a ponechány samy sobě, počnou se vůči sobě chovat jako členové velké rodiny, překypující láskou. Povážlivější je, že něco podobného si zřejmě myslel i Masaryk...

To všechno je pochopitelně jen velmi hrubá charakteristika civilizačního vývoje národů na obou stranách Rýna, jak ji varovně svého času připomněl Rádl. Přes všechny možné výhrady vůči této zjednodušující charakteristice nelze však popřít, že existují jisté, a to nikoli nepodstatné rozdíly v tom, jak prožívají svoji « národnost » Angličané, Francouzi, Švýcaři a Američané a jak Němci (ti mysleli dokonce rovnou na rasu), Rusové, Poláci, Bulhaři, Italové a v neposlední řadě – jako poměrně čistý typ – my Češi.

Byl, či dokonce je to fatální osud ? Ptáme-li se tu po jiných možnostech, je přirozené, že se obracíme do minulosti. Tonoucí se i stébla chytá, říká se. Rád bych se přidržel světlé památky Bernarda Bolzana, Čecha nečeského ražení. Vlastence.

Zprvu, v prvních desetiletích minulého století, nebyla snad jen jediná možnost jak vytvořit národ. Připomínám tu však Bolzana nikoli proto, abych nehistoricky litoval, že zůstal sám, nýbrž proto aby plastičtější vynikla rizika oné skutečně nastoupené cesty, a především proto, abychom dnes, kdy po národu je vlastně veta, nemuseli « vymýšlet » vlast úplně od začátku.

Podivný Čech

Úplně od začátku – jako Rádl. Je příznačné, že tento myslitel, který zůstal vlastně sám a jemuž nikdo neporozuměl a rozumět snad ani nechtěl, a který proto neměl následovníky, nepovšiml si při svém jinak tak důležitém promýšlení českých dějin muže, který by mu musel být svým pojetím národa, resp. právě vlasti, velmi blízký. Avšak vysokoškolský učitel, teolog a především morálně a sociálně orientovaný reformátor Bernard Bolzano, současník druhé, tzv. jungmannovské generace obrozenců, byl právě takovým solitérem jako Rádl ; ani on neměl následovníků v pravém smyslu. Nebyli to lidé s vůdcovskými sklony. Zu pronikavost vidění zaplatili svou osamoceností – ačkoli oba tolik chtěli ovlivnit veřejné mínění, ačkoli oba pro to udělali vše, co bylo v jejich silách.

Nelze proto mluvit o jakékoli souvislejší, byť třeba i tenké linii tradice promýšlení konceptu českého politického národa. Jistě, Palacký, Masaryk a Nejedlý, abych jmenoval nejvlivnější « obrozence », po svém modifikovali, rozšířili či zúžili původní obrozenecký pojem národa, ale v zásadě jej všichni přijali. Nelze se tedy divit tomu, že druhý o prvním ani nevěděl. Nelze se však divit ani tomu, že nad vymezením národa se dnes málokdo vůbec pozastaví : zdá se nám to být cosi zcela samozřejmého a snad i proto – lhostejného.

Je až zásluhou Jana Patočky, že ve svých studiích z šedesátých let (měly vyjít ve svazku vytištěném už s titulem *O smysl dneška* v Mladé frontě v roce 1968) poukázal na ono osudové « dilemma v našem národním obrození », jak mu je představují na jedné straně Jungmann a na druhé právě Bolzano. Obávám se však, že i slovo « dilemma » je tu nadsázkou : nebylo tu dokonce ani sporu, natož dilemma. Bolzana, jakožto svrchovaně aktuálního myslitele, který vystoupil v Čechách s alternativním pojetím národa, tohoto Bolzana musel Patočka doslova pro veřejnost objevit. Vědělo se sice mezi zasvěcenci vždycky o tom, že Bolzano byl skeptický k nacionalistickým vášním své doby, že byl stoupencem « dvojazyčných » Čech a že přitom z jakési ušlechtilosti, snad křesťanské, přál českému povznesení sociálnímu i kulturnímu ; tomu však jeho vrstevníci rozuměli jako pouhé nacionální vlažnosti. Ostatně byl přece všeobecně pokládán za Němce. V korespondenci jungmannovského okruhu najdeme nejednu zlomyslnou charakteristiku tohoto nekonformního kněze, dokonce i škodolibé poznámky na Bolzanovu adresu v době jeho procesu – vleklého politického konfliktu s Vídní a Římem. Bolzano však nebyl v národnostním ohledu především tím, kdo *postrádá* jisté zaujetí pro český národ : byl tím, kdo měl *jinou* představu o tom, co je, co má být národ. V každém případě to byla představa náročnější, než ta, kterou prosazoval Jungmann, nebo která tanula na mysli Tylovi, když psal svého *Posledního Čecha*. Náročnější a nejspíše proto odmítnutá.

Bolzano byl už vždycky vnímán na pozadí onoho jedině představitelného, zdánlivě jedině možného a tedy naprosto samozřejmého pojetí národa jako jednoty v podstatě objektivně dané. Jednoty, která proto nemusí být nikterak náročněji motivována, zdůvodňována a prověřována, protože její podstata byla, je a bude nesporná, rozumějící se sama sebou. V takovém kontextu myšlení-nemyšlení uniká se zřetele právě to, co tvoří Bolzanův originální myšlenkový přínos : jeho jinakost jeví se národovcům jako pouhý deficit pročeského, a vlastně jakéhokoliv nacionálního zaujetí, jako deficit velmi povážlivý v době, kdy se český živel domáhal – stále vyhraněněji v odporu vůči živlu německému – do té doby nesamozřejmých práv. Tři nejproslulejší exhorty (pravidelné nedělní promluvy-kázání ke studentům a vůbec k pražské inteligenci ; Bolzano jich měl nakonec mnoho set !) přednáší Bolzano v roce 1816 a jistě to nebyla náhoda. Toho roku totiž dosáhlo české národní hnutí významného politického úspěchu : vláda vydala dekret o vyučování českému jazyku na gymnáziích a o tom, že při obsazování míst ve veřejné správě v Čechách mají mít přednost ti, kteří ovládají oba « zemské jazyky ». Češi, zejména právě mládež na univerzitě, vítali tato opatření s nadšením, Němci byli pobouřeni. Bolzano na tyto nálady v exhortách bezprostředně reaguje, nikoli však v tom smyslu, že by se stavěl

na stranu jedněch proti druhým. Bolzano především zpochybňuje postoje obou stran, onu vášnivou stranickost, odvozenou z fatální, z hlediska lidského nahodilé okolnosti, že někdo mluví tím a jiný zase oním jazykem. Obává se, kam až nacionální rozpory mohou vést, a hledá jiný, univerzalističtější svorník pro ty, kteří chtějí, potřebují žít a pracovat pro nadosobní hodnoty. Není to výraz lhostejnosti k české věci, k věci, která byla v tehdejší dobovém sváru věcí slabší; Bolzano jasně vidí všechny nespravedlnosti ve vztazích Čechů a Němců a vždycky však přeje slabším Čechům, aby se co nejdříve kulturně, civilizačně (a to mu znamená především sociálně) povznesli. Klade důraz na řešení právě oné sociální stránky poměru obou jazykových kmenů: to byl důraz hodně v Čechách předčasný, málo asi srozumitelný a málo populární, protože v sobě předpokládal náročnost myšlenkovou a opravdovost mravní, s níž zápal buditelů, bruslů jazyka o organizátorů plesů a divadelních představení nemohl být srovnáván. Předpokládal také jistou všeobecnou politickou úroveň, pokud jde o zralost sociální struktury, vyžadoval všeobecnější osvojení si smyslu pro občanskou etiku a v neposlední řadě i vyšší úroveň politického myšlení. Je snadné najít vysvětlení oné neblahé okolnosti, že totiž Bolzano nebyl vyslyšen, v tom, že poměry prostě nebyly zralé a že tudíž jeho pojetí národa-vlasti bylo jaksi « předčasné ». Je to však příliš snadné, podezřele snadné vysvětlení, uvážme-li právě větší náročnost jeho konceptu: byla zvolena alternativa nepolitictější, snadnější.

Bolzano nechová se tedy vůči nacionálním vášním toliko jako osvícenský skeptik, není « jen » tzv. dvojazyčným Čechem, Čechem ve smyslu « böhmisch », není prostě tím, co mu *chybí*: Bolzano je nepochybně patriotem, vlastencem, avšak vlastencem docela jiného než tehdy převládajícího ražení. Je vlastencem s občanskou odpovědností. Jeho vlastenecké city jsou možná city prvního občana v Čechách. Nepřekvapí proto, že se k němu otevřeně hlásil právě Havlíček.

Bolzano mluví mnohem častěji o vlasti než o národě. Čím je mu vlast? Je mu zemí, od níž člověk přijal nejvíce dobrodiní a které je naopak schopen prokázat nejvíce služeb. Vlast je mu definována mravními závazky a láska k vlasti může se smysluplně projevit jen v horlivé snaze rozmnožit její přednosti. Člověk, který miluje svou vlast, nemůže se bez bolesti dívat na její bídu a úpadek. « Jsou-li jeho spoluobčané uráženi, zacházi-li se s nimi jako s dobyt看em, zpění se mi krev v žilách při takovém pohledu. To nestrpím, proklatý zlosyne, vzkřikne. Chci být tvým žalobcem, ukřivděná nevinność musí být pomstěna! Tak volá a stovky se k němu připojí, probuzeny jeho voláním a porušená spravedlnost v zemi je opět obnovena. » Láska k vlasti je tedy Bolzanovi totožná s aktivní snahou po nápravě poměrů.

Vlast a lidstvo

Sám o sobě je každý stát pouze náčrtkem toho, co náleží realizovat lidstvu — obce boží na zemi. Nemá smysl vyhledávat nějaký osobitý národní charakter či zvláštní smysl dějin, odvozený vždy už z hotové minulosti, protože vlastní

úloha národa vždycky leží před ním, v budoucnosti. – Tu se snad rozjasňuje smysl předchozího poukazu na analogii mezi vlastí a manželstvím, jako čímsi původně nerozlučitelným : konec konců « jen » lidské úkoly náleží uskutečňovat vlastenci-občanovi ve své vlasti a takové úkoly může realizovat s kýmkoli, s lidmi, mluvícími jakoukoli řečí, mají-li právě smysl pro občanství, jsou-li loajální ke společnému dílu, jehož střízlivějším výrazem je právě stát, vlast občanů.

Bolzano chápe národ jako pojem sociálně politický. Národní a jazykový kmen nejsou pro něj v žádném případě synonyma. Z jazykového kmene národ *může*, ale nemusí povstat, ba raději by ani *neměl* povstat z jediného kmene : « Češi a Němci, vytvořte jeden národ, budete silni, jen když se přátelsky sjednotíte... » « Národ Čechů a Němců » byl však už tehdy právě tak pro Čechy jako pro Němce nesrozumitelným, dráždivým nesmyslem, a proto dnes už předmětem pouze akademických diskusí na téma, co by bylo, kdyby...

Smysl národa je tak Bolzanovi srozumitelný nikoli pozitivisticky, tím méně naturalisticky na základě daností, nýbrž spočívá v morálních výkonech : národ je to, co lidé-občané udělají z toho, co původně jako kmenový materiál bylo dáno.

Pravá láska k vlasti může se rozvinout pouze v souladu s nejvyšším mravním zákonem : v obraně proti bezpráví, v boji proti asociálním emocím, sociálnímu útisku, nerovnosti a privilegiím.

Bolzanova utilitární mravní koncepce měla v našich poměrech ostřízlivější význam, jak zdůrazňuje Patočka : připomínala instrumentálnost národa vůči vyšším cílům, závislost národního na obecně lidských cílech, zvláště sociálních.

Nejednou rádi připomínáme, jako kdybychom neměli tak docela čisté svědomí, podobné « všelidské » akcenty u Kollára, Palackého a Masaryka. U Kollára však tyto souvislosti obracel nacionalismus svým směrem – « lidskost pod nápoem nacionalismu se stává slovanským mesianismem » (Patočka). Palacký mluví mnohokrát velmi vzletně o lidskosti, ale v duchu jeho hegelovsky « polaritního » světonázoru bylo ono « ustavičné stýkání a potýkání » (rozumí se Čechů s Němci) vlastně kmenovým zápasem, který nemohl skončit smírem. Jak by mohl, když kupříkladu vznik feudalismu u nás líčil Palacký jako zachvácení demokratického slovanství cizorodou germánskou kulturou... U Masaryka zase nejednou cítíme jakési moralizátorské pedantství, snad také díky jeho vědomí vlastní osamocenosti, ztracenosti v českém prostředí : pochopme ovšem, jak málo praktické mohou být obecně humanistické výzvy tam, kde se stát a s ním nutně i občané a občanské ctnosti po herderovsku podceňují ve prospěch národa ! Vždyť občané mohou být jedině občany státu, a nikoli národa... Masaryk nicméně věří, že « stále více bude jasno, že národ je přirozený člen člověčenstva, a že člověčenstvo nemá být organizováno státně, nýbrž národnostně ». U Masaryka byla tato víra zbavena šovinistických a nacionalistických akcentů. To však je možné očekávat právě jen od ušlechtilých, vyjímecných jednotlivců : podržet herderovský pojem národa a nepropadnout přitom nebezpečným pošetilostem moderního nacionalismu, je úkol logicky vlastně nemožný. Ostatně podržení

tohoto pojmu zabránilo Masarykovi dospět k velkorysejšímu a především politicky zodpovědnějšímu řešení vztahů česko-německých v novém státě.

Bolzano požaduje, aby národní existence byla zdůvodněna a stále znovu zdůvodňována hlouběji než jen odkazem na pozitivitu jeho existence – po stránce jazykové osobitosti nesporně samozřejmé. Takové zdůvodňování nemůže být nikdy hotovo, nikdy nemůže být u konce, protože nejde o rozřešení nějaké spekulativní otázky, např. jaký je smysl našich dějin, co je naším dějinným úkolem, jaký je náš národní charakter, zda jsme založeni spíše reformačně či katolicky, atd., atd. Odůvodnit « bolzanovsky » existenci národa je vždy praktickou výzvou humanistické skepse vůči všem danostem jako vůči tomu, co nemůže opodstatnit – tím by mohlo také jaksi odůvodnit, omluvit – nedostatky společenského života dnes a zítra. Patočka v této souvislosti přesně zjišťuje : « Na jedné straně pocítujeme ve svém češství něco jako křivdu, jako nešťastný osud, kterému se vzpíráme a proti němuž reklamujeme ve jménu toho, že jsme, a žádáme, co nám patří, protože jsme a jací jsme. Na druhé straně pocítujeme však nedostatečnost tohoto faktického odůvodnění, klademe si svou osudovou otázku být či nebýt ».

Národ bez státu

Přemíra « českých otázek » není tedy, řekl bych, výrazem naší vrozené tázavosti či kritické skepse, neboť ta se zatím vždy zastavila u zdánlivé samozřejmosti kulturně jazykového výměru našeho národa. Tážeme se na své češství tak často a s takovým zaujetím proto, abychom, tvoříce historiosofické konstrukce a spekulace, přehlúšili tušenou nejistotu daleko základnější : jak vůbec můžeme uspět v onom úkolu uskutečnit « v malém náčrtku to, co náleží realizovat lidstvu », když jsme tak dlouho byli národem bez státu, když jsme se s takovou existencí smířili, přizpůsobili se jí a s Herderem (do jisté míry i s Masarykem) ji posvětili ? Když jsme vlastně dosud národem bez státu ? Vždyť stále ještě platí, že jsme za něj nikdy nevzali odpovědnost všichni, že jsme tedy v tomto ohledu občansky vlastně neplnoletí.

Jsme vskutku národem bez státu ? Nenarážím nyní na problém suverenity státu současného, i když dnešní jeho stav je nejspíše také jedním z důsledků pojetí národa. Byli jsme bez státu v jistém smyslu, jak už řečeno, i po roce 1918 (a také po roce 1938, 1948, 1968...), protože stát, který nezahrnuje jako plnoprávné občany všechny, je jen nápodobou státu. A obráceně : občanství, občanský smysl, který nemusí počítat se všemi, který se právě s nároky a představami « těch druhých » nemusí vyrovnávat, není skutečným občanstvím. Měli jsme vždycky dost státních byrokratů, to však ještě neznamená, že jsme měli stát. Měli jsme také nejednou velmi silnou armádu a neznamenal to, že bude s to stát bránit. Místo státu bylo jen jakési mocenské zařízení : úřad, erár. Podle toho to také vypadalo, když stát bylo třeba ubránit vůči nárokům totalitní moci, ať již zvenčí či zevnitř : lidé se nedokázali ubránit, protože neměli co svého ubránit.

Mohlo by se nicméně zdát, že Bolzano je zcela « passé », protože to, čím svého času především provokoval, totiž vlašným vztahem k antagonismu česko-německému, je již jaksi definitivně zcela odsunuto z našeho zorného pole. Může se zdát, že tradiční « národ » by mohl být vzat na milost, protože jeho úzké, pozitivisticky nenáročné východisko nemůže již dnes nikomu škodit ; vlastní národnostní otázka přece již není aktuální.

Co je však vskutku definitivně « passé », odhaduji, je právě takto tradičně pojatý národ. České národní vědomí jeví sotva nějaké známky života, a to právě od té doby, kdy česko-německé napětí bylo radikálně odstraněno a kdy se zároveň ukázalo, že obrozenecký étos, i kdyby třeba z jiných důvodů nebyl hodnotou antikvovanou, byl málo platný tam, kde bylo a je třeba vzdorovat nárokům moderní totalitní moci a kde ze všeho nejvíce chyběl aktivní občanský duch. Obrozenecký étos byl dokonce snadno zneužit : posledním « obrozencem » zároveň však už i všemocným vládcem nad vědou a kulturou, byl – Zdeněk Nejedlý.

Češi dnes registrují zbytky svého národního vědomí snad už jen v povrchně nechapavém a nepřejasném vztahu k životnějším Slovákům a pak až v rozšířeném masochistickém vědomí jakéhosi společného zmaru. Český nacionalismus je zcela zemdlený. Možná, že bližší ohledání by vedlo ke konstatování smrti. Šílenství jakýchkoli fanoušků na tom nic nemůže změnit : to jen v mrtvém těle ještě cosi kvasí.

Právo na národ, povinnost k vlasti

Rozvedeme se, my, Češi ? Od společné minulosti, společného díla, společných závazků ? Po tolika zklamáních, zradách, nevěrách s mocnějšími silami vnějšími, po tolikeré rezignaci... Dáme zklamaně najevo, že jsme se zmýlili ve volbě, že chceme žít raději už každý sám ? Staneme se toliko součtem obyvatelstva českomoravského prostoru, součtem výrobců a konzumentů ? Nebo svedeme ještě dát našemu manželství smysl tím, že přece jen osvědčíme ochotu a způsobilost vyjít spolu « jen » jako lidé ?

Dnes patříme k sobě jako příslušníci národa už pouze před statistickým úřadem : jako lidé mluvící česky. Je zlomyslně příznačné, že nám jako zcela nedostačivé zbylo právě jen to, co jsme kdysi pokládali nejen za podmínku, ale přímo za podstatu národa. Naplnit poslání « manželství » znamenalo by převzít odpovědnost za rozbitý celek toho, co bylo kdysi národem. Co však nikdy nebylo vlastí.

Vlast není jen oním manželstvím z rozumu, i když je zajisté mnohem střízlivějším pojítkem než národ. Vlast je « národem občanů » ; ve vymezeném okrsku světa je společenstvím *všech* lidí, dospělých v dějinách vzájemného soužití. Je výslednicí onoho integrujícího kulturního nároku, který realisticky rezignuje na sílu spontánních nákloností mezi *některými* lidmi ; mezi lidmi, vyvolenými podle exkluzivních, ale přitom převážně právě jen vnějškových, často náhodných hledisek, kupříkladu právě podle jazyka, společné minulosti, osobitosti charakteru... Je výslednicí nároku, který s nesamozřejmostí každé kulturní normy požaduje na všech cosi navíc.

Ovšem, proč se tu po nás opět cosi požaduje ? Proč zachovávat manželství tam, kde už se sotva kdo dokáže rozpomenout na dávnou zamilovanost ? Nikdo přece není nucen v takovém formálním manželství setrvávat !

Na toto « proč » není žádné zcela přesvědčivé « proto ». Je to opravdu možné (každý má na to přece právo !) emigrovat do vnějšího světa, je možné emigrovat i doma, do soukromí. Kdo se dnes nejdříve ze všeho ptá na to, zda má na « rozvod » a vůbec na cokoli právo, ten se nejspíše vždycky dozví, že ano, že takové právo má. Právo se dnes vždycky už najde, přinejhorším nějaký ten koncept « práva na právo » či nezávazná, vzletná mezinárodní deklarace. Jistě, nemusí se už najít instituce, která takové právo zaručí a uskuteční. Je ale přece docela dobře možné žít a dožít také v neplodném trucování : « Měli jsme na to právo, ale oni nám je nepřiznali ! » Lze si z čekání na právo udělat i program a lze si je pak pateticky nechat vytisknout na stuhu pohřebního věnce.

Proč se však stále méně a méně ptáme na to, co máme, co musíme ? K nejsvětějším tradicím Evropy patřilo přece rytířství s ideálem služby, gentlemanství s přijatým vnitřním nárokem na mravní povinnosti a také západoevropské občanství s vědomím nerozlučitelnosti práv a povinností. Neřekajíc nám už nic tyto tradice ?

Národ v našem původním pojetí lze právě jen konzumovat, lze mít na něj « právo » : můžeme říci, že národ potřebujeme, abychom mohli k něčemu patřit. Češství lze pak prožívat jako pozitivní hodnotu bez dalšího, jako snadné sebestvrzení ; lze jím odůvodnit kdejaký i pochybený nárok ; lze se v jeho jménu zříci střízlivé sebekritičnosti a náročnosti.

Vlast je spíše zpochybňující náročná výzva než sebestvrzení. Nestojí na výlučnosti, protože nestojí na žádném *předem daném* « objektivním » znaku, který jedny zahrnuje a druhé vylučuje, který v nejlepší případě určuje první mezi rovnými. Nelze ji pouze konzumovat : vlast nás obohacuje jen tehdy, je-li námi aktivně vytvářena a udržována, případně zdokonalována, jen tehdy, potřebuje-li ona nás. Předpokládá schopnost sebezapření, oběti. Ve vlasti nejsme Češi (toliko Češi), ale « jen » občané, které spojuje vědomí spoluzodpovědnosti a nikoli spontánní sympatie vůči jednomu a antipatie vůči druhým. Spíše spolehnout se na vlastní síly i na síly druhých, loajalita k společnému celku. Vlast předpokládá *sociální* cítění : závazek pracovat pro celek, který tvoří « jen » všichni lidé a to v kontextu státu znamená – občané.

Jakoby

Vlast však ničím skutečným dnes není. Také občané v Československu chybí. Místo státu pak shledáváme dnes jen zbytnělé jeho kulisy, v nichž holá moc stále okázaleji dává najevo, že tu není pro nás, ale už ani pro nějakou tu posvátnou ideu, nýbrž jen a jen pro sebe.

Dokážeme vůbec něco změnit na tomhle monstře tu atrofovaných, tu zase rozbuřených institucí, na tomhle zdánlivě nepochopitelně nespravedlivém vyústění snů o prvním skutečně českém bále ?

Vlast, občany, stát — to všechno tedy postrádáme a moc, vedena sebezáchovným instinktem, nedovoluje nám vytvářet prakticky nic z toho rovnou ve viditelném světě. Nuže, vytvářejme to zatím v sobě : jedněme, *jakoby tu vlast, občané a stát již byli !*

Vyžaduje to nemalou dávku fantazie, také hodně obětavosti a občas i odvalu riskovat. Ale budeme i obdarováni : sebedůvěrou lidí, jež usilují o cosi dobrého nejen pro sebe, osvobozujícím vědomím vlastní důstojnosti těch, kteří překonali strach, i když nikoli právě tím způsobem, na který je už moc připravena : nikoli jen odvahou ke slovním protestům.

Tak, například, trvejme na tom, že zákony, které moc v naší zemi vyhlásila, vskutku také platí a že tato moc nad jejich všeobecným dodržováním ve dne v noci bdí. Všichni dobře vědí, že to není tak docela pravda, ale tato fikce, když se lidé podle ní vskutku začnou řídit, je *prakticky* užitečná. V míře, která je jen obtížně definovatelná, dokonce mění situaci ! Tu a tam se totiž fikce stane skutečností : když lidé jednají důsledně tak, jako by věřili v právní charakter tohoto státu, když tedy svým způsobem předstírají důvěru v platnost právních garancí pro všechny, nezbyvá pokytecké moci než o to usilovněji předstírat zhruba totéž. Je pak velmi pravděpodobné, že se při takovém předstírání občas přihodí, že moc dodrží své zákony i tam, kde na to nebyla dosud zvyklá, tam, kde výsledek sporu nepotvrdí automaticky a předem její pravdu. Takový třebaš ojedinělý případ má ovšem obrovskou cenu : má cenu příkladu, který letí od úst k ústům, který je i dnes nakažlivý. Netroufal bych si ani zdaleka tvrdit, že tu jde rovnou o precedens, ale trval bych na tom, že každému, ba i soudcům, prokurátorům, a dokonce i vyšetřovatelům silně se už zájádá setrřávat nad potřebnou míru strachu v poznané lži.

Mluví se u nás v poslední době opět také o potřebě « práce drobné » a myslí se tím « nedisidentský » koncept odpovědné, kvalitní práce a vůbec důsledně občanských postojů zejména právě v každodenních « malých » konfliktech na pracovištích. Lidé od přírody skeptičtí, ale také nekonstruktivní radikálové a ti, kterým z nejrůznějších důvodů nezbyvá, než osvědčovat se skrze negativní reakce moci, namítají, že je to všechno nesmysl : systém je špatný, neracionální, neekonomický... Jako bychom to všichni nevěděli ! Když však dodávají, že takový systém je třeba rozbít a celý vyměnit a nemají přitom sílu toto provést, pak rozpoznávám v takovém « zásadním » postoji především alibismus : tito lidé nechtějí dělat nic ! Tvrdím, že jejich populární demagogie je postavena na takovém nebezpečném pojetí společnosti, které silně přeceňuje význam moci : což jsou lidé bez instituční moci zcela bezmocní ? Nemají jinou volbu než být šroubky ve stroji nebo utrženým revolučním předvojem ?

I tady musíme osvědčit fantazii a odvalu, občas pak i smysl pro absurdní humor, máme-li přicházet s předpokladem, chcete-li drzým, jako by se u nás opravdu mělo dobře hospodařit a kvalifikovaně rozhodovat. Není však pravděpodobné, že by se při takovém pokud možno co nejvšeobecnějším předstírání nepodařilo udělat tu a tam něco opravdu užitečného, kvalitního, že by se nepodařilo lacino vyrobit dobrý výrobek, kvalifikovaně rozhodnout složitý problém. To také budou události silně nakažlivé, protože většina z nás je už unavena bezvýchod-

ností šlendriánu, protože trpíme nejen chronickými nedostatky v zásobování, ale také tím, že poctivá, kvalitní práce se nevyplácí.

Budeme ovšem muset být velmi strážliví : při takovém počínání « jakoby » bude se viditelná skutečnost měnit zprvu mnohem nepozorovatelněji, než my sami. Budeme-li však jednat s předpokladem normálních poměrů, s vírou, že vůle uvést všechno do pořádku přece jenom všeobecně převládá, uvidíme daleko přesněji a mnohem konkrétněji, co všechno v pořádku není, a nejspíše budeme pak mít i mnohem konkrétnější a praktičtější představy o tom, co a jak proti tomu dělat. Nebo co a jak dělat lépe pro něco lepšího, než máme dnes. Jsem také přesvědčen, že nesmyslné příkazy nekompetentních míst budou se nám postupně stále více vyhýbat : příkaz zaházet jámu, kterou ráno kázali vykopat, dojde nejspíše toho, kdo už nic vykopat ani zaházet neumí, kdo se však místo toho naučil od těchto míst obojí papírově « vykazovat ». Nejzhebnější formou české zbabělosti není totiž politická či ideologická konformita, ale strach, či už jen pouhá neochota naznačit nadřízenému blbeci, že něco umím a vím.

Je to málo, začít se změnou poměrů u sebe samých ? S jakým zázrakem však počítáme, když se spoléháme, že jednou, až « se to otočí », « až to praskne », začneme si my, tak dobře dnes bohužel adaptovaní na všeobecný šlendrián, rázem počínat jako dobří hospodáři, jako lidé na svých místech, připraveni čelit těžkým problémům moderní doby ?

Začít měnit sebe samé, z hlediska moci bezmocné, není tedy nějaký « minimální program », alternativa 2. jakostní třídy pro méně statečné, nouzový plán na pouhé přežití. Je to nejdůležitější předpoklad skutečné *změny* poměrů – na rozdíl od palácových převratů, taktických změn politického kurzu, řízených liberalizací a tak podobně : změna, pro kterou my sami nejsme dost připraveni, bude zítra zase jen výměnou kulis, v nichž se začne hrát tentýž starý kus, jen s novými nadějemi a tedy s rozčarováním o to krutějším. – Čtěme znovu Havlíčka a Masaryka : všechno to tam už dávno je.

Ale co vlast ? Vlast zůstane jen slovní nádivkou do oficiálních projevů a trapných příležitostných básní, nestane-li se co nejvšeobecnějším, zvnitřnělým nárokem onoho jako by normálního civilizovaného provozu v celém Československu, v zemi stále ještě uprostřed Evropy.

Pokus o vlast

A tady začíná vlastní « pokus o vlast » : tento nárok je třeba vznést vůči *všem*. Nezbyvá, než přimět se k představě, že i ti, kvůli kterým si nejčastěji musíme pomáhat směšnými fikcemi, i ti, kteří stojí dnes na odpovědných místech, že i ti to myslí s Československem, s námi všemi – dobře. Toto « jako by » je zřejmě pro leckoho nemožné, nepřijatelné : je to totiž fikce, proti níž svědčí nejen mnoho konkrétních skutečností, ale také životní postoje řady lidí, kteří na tom, že se « nedá nic dělat », protože « oni » všechno zkazí, založili dnes doslova svou nenáročnou, konzumentskou existenci. A přesto budu tvrdit, že taková fikce je pro nás zatím tou nejpraktičtější z dostupných možností nejen jak mocné přimět, aby dobrou vůli ne toliko předstírali, ale také osvědčili, ale především

jak měnit a změnit naše vlastní vlažné či lhostejné postoje k problémům obecním. Vážím střízlivě naše možnosti, náš temperament, naši odvahu : kdo tu ví o jiné alternativě, ponecháme-li stranou hojně používané možnosti verbálních protestů a trapnou sabotáž na český způsob, mající rozšířenou podobu jednání podle hesla « Kdo nekrade, okrádá rodinu » ?

Vytvářet vlast jako « národ občanů » vskutku totiž znamená, že se tu musíme srovnat *všichni*. Vyjít s Čechy, s katolíky, komunisty, disidenty či lhostejnými dokáže kdejaký Čech, katolík, komunista, disident nebo ignorant. Vyjít ale se Slováky a s příslušníky ostatních národností, s ateisty a evangelíky, s nekomunisty a antikomunisty a nakonec i s lidmi režimu – to je skutečná občanská ctnost, to je zralý projev vlastenectví, jak mu tu rozumím. Srovnat se se všemi znamenalo by konečně překonat onu neblahou výlučnost národa nejen v původním smyslu (tj. národa Čechů), ale i ve smyslu přeneseném, jako « národa věřících », « národa straníků », malého « národa disidentů » či velkého « národa mlčenlivé většiny » : překonat výlučnost onoho « my » a « oni ». Srovnat se se všemi znamená tu být stejně náročný na sebe jako na všechny ostatní : na všechny ostatní stejně jako na sebe.

Vynecháme-li sebe, pak ve skutečnosti jen parazitujeme na bídě poměrů. Vynecháme-li ty či ony, třeba Slováky nebo předsedu vlády, poslední zbytky pravověrných idealistických komunistů či pravicově konzervativní katolíky, pak ve skutečnosti znovu stavíme na předpokladu nepolitického národa. Nepolitického proto, že nepočítá se všemi, a tedy ani se státem jako s úhrnem právě všech občanů, že nepočítá s loajalitou jako s věrností onomu občanskému závazku uskutečňovat ve vlastním státě « v náčrtku to, co náleží realizovat lidstvu ».

Nepolitického také proto, že národ, který se vymezuje podle jakéhokoliv, v každé dané chvíli však již hotového, vůči lidem tak říkajíc objektivního kritéria, národ, který v tomto smyslu není vůlí k jednotě, pokusem o lidské společenství pro všechny, takový národ bude vždycky ohrožován « pátými kolonami », i oslabován těmi, kteří budou spoléhat na nějakou pomoc zvenčí. Lidé, kteří se do takových výlučných kritérií z těch či oněch důvodů nevejdou, orientují se pak z pocitu ohrožení nebo jen z pocitu bezmocnosti na vnější síly, a tu musíme říci, že pro budoucnost vlasti není tak zcela podstatné, zda se orientují na nějakou skupinu nějakých vojsk nebo na platonické sympatie zahraničního veřejného mínění : ti i oni přestávají se totiž spoléhat především sami na sebe, na své kolegy, spoluobčany, bližní.

« Pokus o vlast » byl by pokusem zastavit vleklé, ale stále pokračující rozvodové řízení patnácti milionů Čechů a Slováků, Maďarů, Poláků, Němců a Rusů, komunistů a nestraníků, lidí režimních i těch, kteří stojí v opozici či v kritické distanci, věřících a nevěřících, mladých a starých... Byl by pokusem znovu zbudovat stát a to tentokrát odspodu, stát občanů, zprvu alespoň s vnitřní svrchovaností. Taková svrchovanost v podmínkách jen trochu příznivějších může vést k posílení svrchovanosti vnější. Víra v toliko opačnou závislost je argumentem pro rezignaci.

« Pokus o vlast » byl by jedinou praktickou alternativou emigrace : té skutečné, kterou dnes úřady povolují jen protesty znaveným jednotlivcům, i té vnitřní, která účinně svádí mlčenlivé milióny.

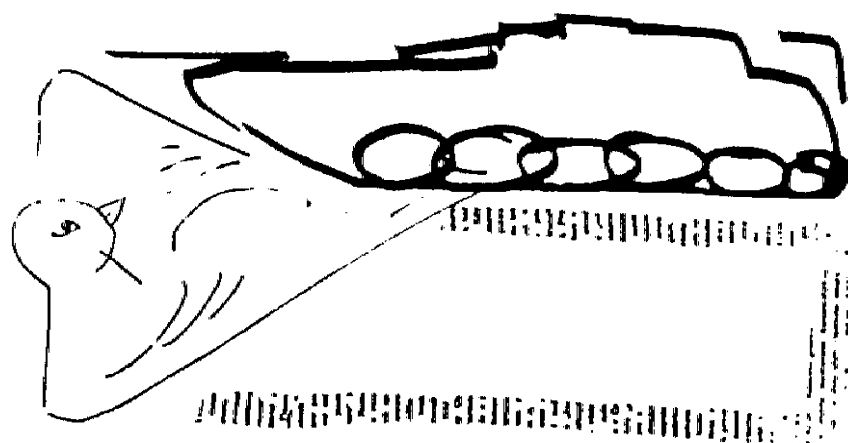
Byl-li národ u nás dlouho kolektivním sobectvím, které nemělo dost smyslu pro univerzalitu státu občanů, pak « vlast » je kritikou nejen tohoto historicky konkrétního pojetí českého národa, ale zároveň i všech ostatních, ve skutečnosti příbuzných partikularismů. Také partikularismu třídy, strany. Vskutku, nejen nacionalismus je vyústěním onoho nezápadního « organického mýtu », spočívajícího ve všře v « lid », jakožto v idealizovanou přírodní sílu, a nikoli v důvěře v odpovědného jednotlivce.

« Pokus o vlast » byl by tak důrazným přihlášením se k tradicím evropského Západu : vždyť čím dále na Východ, tím více pohlcuje nezvládnutý stát, stát bez občanů, původně zcela nepolitické zájmy obyvatelstva.

« Vlast » jako představa a především jako společenská praxe byla by tak praktickým a politicky zralým prohlédnutím rizik všech výlučných orientací : byla by výzvou ke konkrétní toleranci, solidnosti, poctivosti, slušnosti, výzvou, která by se obracela k dnešním funkcionářům i k chartistům. k exulantům i k pracovníkům bezpečnosti. Také k členům « Trabant-klubů ».

« Pokus o vlast » bude mnohým připadat docela jistě jako bezmocná moralita. Věřím, že ve skutečnosti je to projekt právě politicky produktivní, že je to ve svých důsledcích politický program : občany budou totiž buď všichni, nebo nikdo ; stát bude buď státem všech, nebo jen zbrojnicí moci.

« Vlast » je ne-mocenská, a proto dnes jediná schůdná cesta k nastolení normálních, to znamená politických poměrů. Nebo : cesta schůdnější než jiné.

1968